

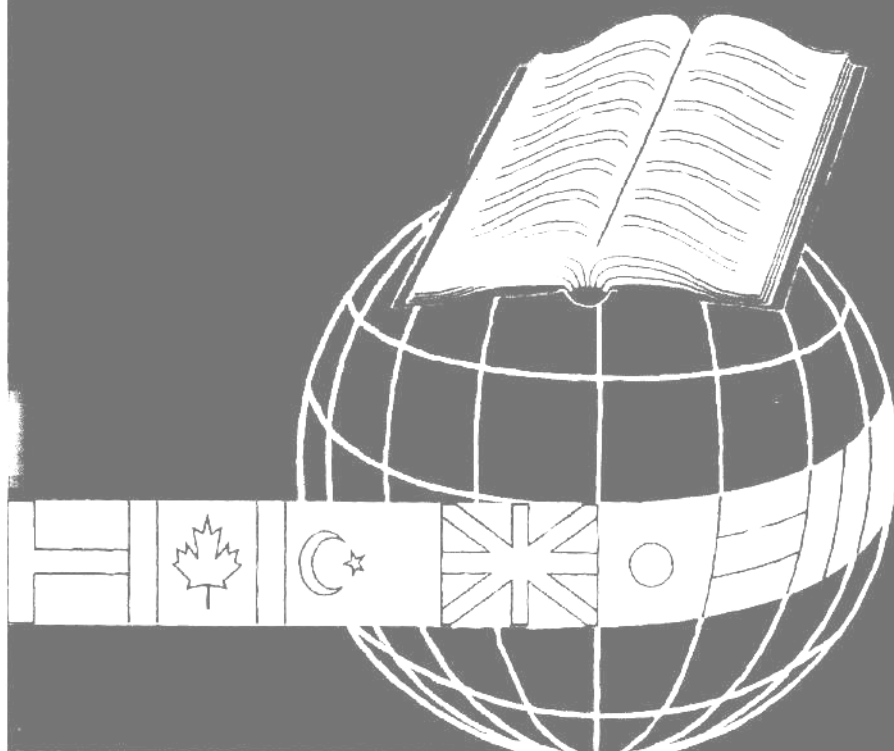
НАУКА І ОСВІТА

SCIENCE AND EDUCATION

НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ

Науково-практичний журнал
ПІВДЕННОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ АПН УКРАЇНИ

Спецвипуск:

Проект “Когнітивні процеси та творчість”

НАУКА І ОСВІТА

SCIENCE AND EDUCATION – НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ

ЛЮТИЙ, 2010

Науко-практичний журнал
Національного наукового
НАПН України
Заснування – жовтень 1997
Виходить 1 раз на два місяці

Тематичний спецвипуск "Когнітивні процеси та творчість" проект доктора психологічних наук, професора С.М. Симоненко та кафедри педагогічної та вікової психології Інституту психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Наукова колегія

С.М. СИМОНЕНКО, д. психол. н., професор, академік НАПН України
(голова редакції),
Л.В. БІШОП, д. пед. н., професор, академік НАПН України
(заст. гол. редактора, педагогіка, методика),
Л.В. ГАНОВА, д. пед. н., професор,
І.В. ГЕТЧЕНКО, д. психол. н., професор,
Л.В. ДІНА, д. психол. н., професор,
Л.В. ДІДЕНКО, д. психол. н., професор,
Л.В. ДІДЕНКО, д. пед. н., професор,
Л.В. ДІДЕНКО, д. пед. н., професор,
С.М. СИМОНЕНКО, д. психол. н., професор,
Л.В. ГАНОВА, д. пед. н., чл.-кор. НАПН України,
Л.В. ГАНОВА, д. психол. н., професор,
Л.В. ДІДЕНКО, д. психол. н., професор,
Л.В. ДІДЕНКО, д. психол. н., професор,
Л.В. ДІДЕНКО, д. психол. н., професор,
Л.В. ДІДЕНКО, ст. наук. співробітник
(відповідальний секретар).

Рекомендовано до друку Вченою Радою
ПНЦ НАПН України 8.02.2010 р. (Пр. № 2).
Здано до набору 09.02.2010 р. Підп. до друку 19.02.2010.
Формат 70x108/16. Папір друк. №1.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 51,45. Ум. друк. арк. 48,5.
Наклад 150 прим. Зам. № 8.
Комп'ютерна верстка О.І. Кисельова
Редакція англійських текстів Г.В. Мельниченко

Заступник голови редакції
Л.В. ДІДЕНКО

65014 Одеса, вул. Пушкінська, 23.

Тел. 725-29-13 (голови. редактор, заст. голови. редактора; відповідальний секретар).

E-mail: NaukaiOsvita2006@rambler.ru

З М І С Т

Розділ 1. Теоретико-методологічні проблеми дослідження творчості та когнітивної сфери особистості

<i>Бондарчук О.І.</i> Креативність і когнітивне забезпечення особистісного розвитку керівників освітніх організацій.....	4
<i>Коваленко А.Б.</i> До проблеми проведення емпіричних досліджень у психології творчості.....	8
<i>Массанов А.В.</i> Інтелектуальні якості, що детермінують психологічні бар'єри в діяльності особистості.....	12
<i>Моляко В.О.</i> Психологические аспекты поэтического восприятия.....	16
<i>Пов'якель Н.І.</i> Теоретико-методологічні проблеми креативності в структурі професійного мислення психолога-практика.....	21
<i>Пурло Е.Ю.</i> Особенности взаимосвязи экзистенциального кризиса и жизненной творческой позиции..	25
<i>Цибух Л.М.</i> Інтуїтивна складова професійного мислення.....	31
<i>Чеботарьова А.І.</i> Зміст поняття "когнітивний стиль" у психологічній науці.....	35
<i>Чебыкина Т.Н.</i> О развитии современных психологических исследований в области когнитивной психологии и психологии творчества.....	38
<i>Чернобровкіна В.А.</i> Когнітивні основи феномена внутрішньої свободи.....	40

Розділ 2. Візуальне мислення: теорія та практика продуктивної візуалізації

<i>Гохман І.О.</i> Вплив суб'єктивної картини світу на процес наукової творчості.....	45
<i>Грек О.М.</i> Роль комп'ютерного тренінгу в розвитку візуальної креативності підлітків.....	49
<i>Дегтяренко Т.В., Ушан О.В.</i> Взаємозв'язок когнітивних функцій і психомоторики з об'єктивними критеріями зорової аферентації.....	54
<i>Корнилова В.В.</i> Рисунок как средство детского выражения внутреннего мира.....	59
<i>Кременчуцька М.К.</i> Візуальне мислення в структурі загальної психологічної готовності студентів до тестового контролю.....	64
<i>Кременчуцька М.К., Шеренговий І.О.</i> Міжпівкульна асиметрія в структурі комп'ютерної обдарованості.....	69
<i>Медведева Н.В.</i> Дослідження трансформації задуму дитини.....	73
<i>Плохих В.В.</i> Особенности визуализации временных отношений в процессе регуляции деятельности... ..	78
<i>Симоненко С.М.</i> Природа та механізми візуального мислення з позицій стратегіально-семантичного підходу.....	84
<i>Симоненко С.М., Розіна І.В.</i> Психологічні особливості розвитку креативності вербального та візуального мислення в підлітковому віці.....	91
<i>Синенький Д.В.</i> Психологічні особливості сприймання художніх образів.....	96
<i>Сорока О.С.</i> Взаємозв'язок візуального мислення та інтуїції у студентів творчих та нетворчих спеціальностей.....	100
<i>Хомуленко Т.Б.</i> Психосоматичний аналіз особистості.....	105
<i>Чабанюк Г.Ф.</i> Порівняльний аналіз розвитку операцій візуального та вербального мислення в підлітків, що навчаються за різним профілем.....	107
<i>Штикало Т.С.</i> Роль формування просторового мислення в професійній підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва.....	111
<i>Янковська І.М.</i> Формування творчого компонента організаційно-образотворчих умінь молодших школярів у процесі експериментально-дослідної роботи.....	116
<i>Яремчук О.В.</i> Реклама як етнокультурна міфотворчість.....	120
<i>Якимчук Б.А.</i> Образ у структурі творчої діяльності.....	124

Розділ 3. Когнітивні процеси та творчість: взаємозв'язок і розвиток в системі безперервної освіти

<i>Банцєр В.С.</i> Психологічні умови та чинники розвитку професійної творчості керівника.....	129
<i>Барвинский А.А.</i> Формальное или реальное образование: дилемма на пути формирования творческой личности.....	134
<i>Біла І.М.</i> Сприймання як основа розуміння дошкільниками задач на конструювання.....	138
<i>Блавацька І.Є.</i> Психологічна діагностика здібностей до опанування іноземної мови (розробка та результати практичного застосування експериментальної методики).....	143
<i>Бужинська С.М.</i> Тенденції та засоби розвитку модально-специфічної пам'яті в молодших школярів... ..	148
<i>Брюховецька О.В.</i> Креативність як чинник формування комунікативної компетентності керівників освітніх організацій.....	151
<i>Васильков В.М., Василькова О.І.</i> Динаміка розвитку інтелектуальних здібностей майбутніх інженерно-педагогічних працівників у процесі їх професійної підготовки.....	155
<i>Вдовіченко О.В.</i> Метод візуалізації як засіб формування суб'єктивної здатності до обґрунтованого ризику.....	159
<i>Віттоців М.І.</i> Особливості основних компонентів соціальної перцепції медичних працівників Хоспісу.....	164
<i>Гура Т.С.</i> Активізація професійної мислєдіяльності майбутніх психологів засобами ігрового моделювання....	168
<i>Дідик Н.М.</i> Креативність як професійно значуща характеристика особистісної зрілості майбутніх психологів....	172
<i>Ємельянова Д.В., Сподарець В.І.</i> Формування готовності до самостійної роботи студентів-філологів як творча співпраця викладача і студента.....	177
<i>Загребельна О.О.</i> Теоретичний аналіз компенсаторної діяльності обдарованих дітей старшого дошкільного віку з обмеженими можливостями.....	181

T.N. Chebykina

DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY PSYCHOLOGICAL RESEARCH IN THE FIELD OF COGNITIVE PSYCHOLOGY AND PSYCHOLOGY OF CREATIVITY

SUMMARY

The article dwells upon the problem of informative influence on forming psychology of creativity and personal outlook at the modern stage.

Keywords: cognitive psychology, critical thought, creative initiative.

УДК:323.44+155.5

В.А. Чернобровкіна

КОГНІТИВНІ ОСНОВИ ФЕНОМЕНА ВНУТРІШНЬОЇ СВОБОДИ

Акцентування суб'єктної природи психічного життя людини спричинила появу в категоріальній системі сучасної психології низки понять, які дозволяють розглядати людину здатною до саморозвитку, самовизначення й самотворчості. У зв'язку з цим отримує "прописку" в академічній психології і категорія *свободи*.

У філософії та психології розглядаються два аспекти свободи. Виділяється зовнішня свобода, або *свобода від*, а також *внутрішня – свобода для* (Ф. Ніцше, Е. Фром, І. Льюїс, Г. Балл). Якщо зовнішня свобода надається індивіду середовищем і виявляється у відсутності зовнішніх обмежень, то внутрішня – це свобода, яку здатна реалізувати сама людина при визначенні власної позиції, здійсненні вибору, вчинку. Предметом психологічного вивчення є саме *внутрішня (психологічна, особистісна) свобода*.

У більшості психологічних визначень свобода постає як певна *функціональна характеристика*, що визначає загальний "механізм" функціонування психічної активності суб'єкта, який полягає у *самодетермінації, тобто свідомому, рефлексивному визначенні й регулюванні суб'єктом змісту, напрямку і процесу власної активності (поведінки, діяльності, життєдіяльності) на основі внутрішніх мотиваційних, цільових та ціннісно-сміслових чинників при опосередкованому впливі зовнішніх факторів, внаслідок чого активність є відносно незалежною від них* (С. Рубінштейн, Д. Леонтьєв та ін.).

Проте, пошук нами підходу, на основі якого можна емпірично досліджувати внутрішню свободу людини, не зупинив нас на її функціональному тлумаченні, оскільки в цьому контексті свобода визначається з позиції зовнішнього спостерігача, але недостатньо прояснює, чим вона є для самої особистості, яким чином і через які внутрішні процеси чи стани вона сприймається, розуміється й переживається нею. Ми вважаємо перспективним напрямком психологічної розробки проблеми свободи та її емпіричного вивчення феноменологічний напрямок її аналізу.

У цьому зв'язку важливим є зауваження Е. Фрома про те, що свобода – це *певний актуальний стан*, в якому відображається обсяг доступної людині свободи, який постійно змінюється [10]. Схожим чином Д. Леонтьєв говорить про свободу як про *"базовий стан"*, що відноситься радше до можливості, ніж до акту її здійснення... Якщо я зазнав свободу, то тим

самим вже отримав її" [6]. Це означає, що свобода переживається як певний внутрішній стан, *феноменологічно даний самому суб'єктові*.

Психічні феномени, за Е. Гуссерлем – це *переживання суб'єкта, які існують в єдності процесуальних і смислових характеристик та відкриваються самому суб'єктові в акті внутрішньої фіксації певного сенсу, тобто у формі переживання "чогось"* [4]. Це "шось" и є тим смисловим наповненням психічного феномена, через зміст якого сам феномен може бути зрозумілим, осягнутим та усвідомленим суб'єктом.

Г. Балл розглядає поняття особистісної та внутрішньої свободи як синоніми [1, с. 89]. Ми погоджуємось із цією точкою зору, оскільки внутрішня свобода і є та, яку має особистість, і яка виявляється у *феноменологічно (внутрішньо) схоплюваних особистістю смислових переживаннях своєї здатності й готовності діяти, здійснювати вибір, приймати рішення та управляти своїм життям відповідно до власних смислів та цінностей*. Тому ми вважаємо, що одне з найсуттєвіших визначень свободи полягає у розгляді її як психічного феномена, представленого у внутрішньому житті особистості у вигляді певних смислових процесів (переживань, усвідомлень) та утворень (переконань, уявлень) особистості.

Важливим є питання про психологічну категоризацію зазначеного феномена, тобто визначення того, які психологічні поняття є адекватними для опису процесів, механізмів і відповідних психічних структур, що представляють внутрішньо-феноменологічну природу особистісної свободи. І рухаючись в цьому напрямку, ми насамперед прийшли до її розуміння як *сміслового переживання особистістю своїх відношень зі світом, іншими людьми й собою*.

Вибір нами поняття *сміслового переживання* базується на розумінні Л. Виготським переживання як одиниці свідомості, в якій відображається *ставлення* людини до того або іншого моменту дійсності, оскільки будь-яке переживання є *переживанням чогось* [3, с. 382]. Таке розуміння найбільш точно узгоджується з нашим поглядом на феномен особистісної свободи як переживання *відношень* людини зі світом, в якому перетинаються реальний простір зовнішньої взаємодії особистості з іншими людьми і світом в цілому та простір її внутрішнього світу. Л. Виготський вводить також термін "*сміслове переживання*", розуміючи під ним процес узагальнення переживань. Отже, коли ми

значимо внутрішню свободу як феномен смислового переживання людиною своїх відношень зі світом, ми розуміємо її, по-перше, як більш-менш усталену характеристику особистості, узяті в її ставленні до світу й до себе, і, по-друге, як переживання, що має свою "смислову тканину" і відтворюється в даній актуальній момент в контексті конкретної ситуації.

Поняття "смислове переживання" використовується у психології не часто, хоча на зв'язок понять "світ" і "переживання" вказують багато авторів. На думку Ф. Василюка, наприклад, переживання може бути розкрите як специфічна діяльність породження сенсів, перетворення глибинних структур особистості. Це вводить уявлення про переживання "як особливу роботу з перебудови психологічного світу, спрямовану на встановлення смислової відповідності між свідомістю та буттям, метою якого є підвищення осмисленості життя" [2, с. 30]. Результатами діяльності породження сенсів, як ми гадаємо, є смислові утворення різного рівня вербалізованості й усвідомленості – образи, передбачення, переконання, особистісні цінності, погляди, конструкти, які, інтегруючись, стають компонентами ментальної моделі світу людини. Сама ж діяльність породження сенсів протікає в єдності афективної та когнітивної сторін: "в кожному переживанні, у кожній його прояві виникає певний інтелектуальний момент... і афективне утворення" [3, с. 377].

Пошук понять, релевантних опису свободи як феномена смислового переживання відношень особистості зі світом і собою, привів нас до когнітивно-психологічних концепцій, які вивчають смислові основи досвіду людини. Ключовими у цих концепціях є твердження про те, що в основі внутрішнього життя (досвіду) будь-якої людини лежать ментальні (когнітивні) утворення, які називають "схемами" (А. Бек), "моделями" (Дж. Боулбі, К. Крейк та ін.), "репрезентативні" (Ж. Піаже), "конструктами" (Дж. Келлі) [7]. Ці утворення являють собою базові уявлення-переконання особистості про світ, людей, себе, які мають виключно індивідуальний характер, формуються на ранніх етапах розвитку, відображають одночасно і умови, в яких розвивалась людина, і способи осмислення, які вона використовувала для орієнтації в цих умовах.

Поняття моделі серед усіх наведених є найбільш широким; *репрезентації, конструкти, схеми та базисні переконання* можуть розглядатися як компоненти ментальної моделі. Ментальна модель – це цілісна, впорядкована система глибоко вкорінених передбачень, узагальнень, картин та образів, які визначають розуміння людиною світу (К. Крейк, цит. за [12]). В цьому, ментальна модель функціонує як *інтерпретаційний фільтр*, через який проходить сприймання ситуацій, подій тощо (М. Смільсон). Поняття "ментальна модель" є близьким поняттю "світогляд", але світогляд – це сукупність свідомих уявлень людини про світ і про себе, які можуть бути вербалізовані без особливих зусиль, а ментальна модель майже не усвідомлюється, або усвідомлюється слабо, хоча сама приймає участь у розумінні й оцінці подій і явищ, з якими стикається людина. На цій основі ми робимо припущення про те, що *внутрішня свобода пов'язана з певною ментальною моделлю світу*, а змістові озна-

ки *базисних переконань* як когнітивних елементів ментальної моделі можуть відображати (містити) ті "одиниці сенсу", що утворюють феномен внутрішньої свободи як смислового переживання особистістю своїх відношень зі світом, людьми і собою.

Поняття "базисні переконання" було введено А. Беком. Він вважав зміст базисних переконань основою індивідуальності людини та стратегій її поведінки. Наприклад, при залежному розладі особистості базисним переконанням є переконання "Я безпорадний"; на цій основі людина обирає стратегію встановлення тісних емоційних зв'язків; когнітивна уразливість залежної особистості пов'язана зі страхом виявитися кинutoю [7]. Базисні переконання і когнітивні схеми, що базуються на них, характеризуються певною стійкістю. Проте ступінь психічного благополуччя, або здоров'я, визначається тим, чи здатна людина змінювати свої дисфункціональні схеми й переконання.

У концепції Дж. Келлі, яка також відноситься до когнітивних теорій, центральним є поняття *особистісного конструкта*, що позначає ідею або думку, "яку людина використовує, щоб усвідомлювати або інтерпретувати, пояснювати або передбачати свій досвід. Він є стійким способом, яким людина осмислює певні аспекти дійсності в термінах схожості або контрасту" [11, с. 438]. Прикладами особистісних конструктів можуть бути будь-які антонімічні пари понять, що використовуються людиною для оцінки, інтерпретації й передбачення подій: "сильний – слабкий", "доброзичливий – ворожий", "домінування – підпорядкування" та ін. Зазначимо, що пари "свобода – несвобода" і "свобода – залежність" можна розглядати як особистісні конструкти, якщо вони беруть участь в сприйманні, оцінці й інтерпретації досвіду людини.

На нашу думку, досвід переживання свободи-несвободи-залежності має кожна людина, вона починає набувати його раніше, ніж здатна сформувати відповідний мовний конструкт для його інтерпретації. Цей досвід в будь-якому разі переживається й певним чином інтерпретується суб'єктом; для його інтерпретації можуть згодом утворюватись конструкти "можна – неможна", "хочу – повинен", "самостійність – несамостійність", "ініціатива – підпорядкування" або ін., а, отже, він може бути описаний через наявні в індивіда базисні переконання. Тому будь-яка людина є носієм базисних переконань і конструктів на тему "свобода-несвобода-залежність", які визначають і характеризують її унікальний і неповторний досвід проживання різних життєвих ситуацій у цьому смислово-контексті.

Концепція особистісних конструктів дає можливість розглядати внутрішню свободу ще в одному аспекті. За Дж. Келлі, змінюючи свої конструкти, людина без перебільшення змінює своє життя, оскільки вони є не тільки схемами для інтерпретації досвіду, але й схемами поведінки. Зміна конструктів відбувається при зустрічі з новими або незнайомими явищами, які не узгоджуються з наявною системою базисних переконань. Досвід людини – це ті зміни в житті, які відбуваються при перегляді конструктів під впливом нових подій. Виходячи з цього, ми припускаємо, що наявність досвіду усвідомлюваних змін у системі переконань людини може виступати як один з показ-

ників її внутрішньої свободи.

Для нашого розуміння особистісної свободи важливими є також деякі положення теорії прив'язаності Дж. Боулбі, в якій поєднуються ідеї психоаналізу та когнітивної психології. Так, Дж. Боулбі використовує поняття *внутрішньої робочої моделі* для опису онтогенетично первинних смислових утворень, що формуються в психіці немовлят і функціонують як когнітивні схеми, які дозволяють їм орієнтуватися у стосунках із близьким оточенням [13]. Первинна робоча модель і відбиті в ній характеристики себе і близької людини стає прототипом ментальної моделі світу в дорослому віці, у якій властивості цього світу (доступність підтримки, чуйність, безпека, тобто *надійність*) з великою ймовірністю будуть відтворювати властивості об'єкта ранньої прив'язаності.

Дослідження Дж. Боулбі засвідчили, що діти, які можуть розраховувати на чуйність, підтримку й захист із боку матері, здатні вільно віддавати свою увагу іншим турботам – дослідницькій активності або взаємодії з іншими людьми. Враховуючи результати емпіричних досліджень, Дж. Боулбі та його послідовники [див. 5] розповсюджують цю закономірність на дорослих, акцентуючи значущість переживань надійності й позитивності світу як вихідних для реалізації будь-якої активності. Звідси випливає важливий висновок про те, що *передумовою активності людини по освоєнню світу (тобто свободи для) є базове почуття довіри до світу, або базисне переконання в його надійності*.

О. Смірнова пише про те, що внутрішню робочу модель можна вважати глибинною структурою *самосвідомості* й навіть *відношенням*, незважаючи на неоднозначність зв'язку цієї моделі зі свідомістю: сама вона не усвідомлюється індивідом, але через неї він сприймає, розуміє і усвідомлює себе та оточуючий світ. Тому теорія Дж. Боулбі дає можливість зробити крок до розуміння *невербальної "мови" глибинного шару свідомості* [8]. Це означає, що змістові елементи ментальної моделі, які складають фундамент індивідуальної картини світу, людина формує в період, коли ще не володіє мовою, або володіє нею обмежено. Механізми фіксації цієї моделі пов'язані з функціонуванням системи пам'яті, яка також аналізується в роботах Боулбі.

Глибинна пам'ять зберігає образи та зразки поведінки, які постійно повторюються в ситуаціях взаємодії, внаслідок чого складається певний узагальнений зразок поведінки дитини з близьким дорослим. Наприклад, дитина, як правило, радіє, коли чує наближення матері, або, якщо мати напружена і схвильована, дитина починає відчувати тривогу тощо.

Семантична пам'ять містить узагальнені уявлення про структуру відношень та про конкретні стосунки з іншими людьми, виражені у вербальній формі. Це може бути інформація, отримана від інших людей, та власні вербальні умовисновки дитини. Семантична пам'ять, на відміну від глибинної, існує і працює на рівні свідомості.

Виокремлюється також *епізодична пам'ять* (Тулвінг; цит. за [8]), яка зберігає конкретні випадки з життя, значущі епізоди, які можуть фіксуватися як візуально, так і вербально. На відміну від глибинної, ця пам'ять доступна свідомому контролю.

Названі види пам'яті, як ми гадаємо, лежать в основі формування ментальних моделей у дітей та дорослих; вони є універсальними механізмами фіксації досвіду (й утримання його у стані готовності до ситуативної актуалізації), результати переробки якого в конденсованому й узагальненому вигляді зберігаються в ментальній моделі.

Таким чином, якщо ми розуміємо внутрішню свободу як смислове переживання особистістю своїх відношень зі світом, пов'язане зі змістом її ментальної моделі, то маємо й визнати, що первинний досвід переживання свободи-несвободи-залежності фіксується в глибинних шарах свідомості ще в той період, коли дитина тільки починає пізнавати світ і себе. Оскільки ж засоби фіксації такого досвіду не завжди пов'язані з мовою, а сам цей досвід найчастіше "сплетений" з тканини емоційних переживань, які забарвлюють цілісні "гештальти" його окремих аспектів, то відчуття людиною себе вільною, невідною або залежною, яке вона має в більш пізні періоди життя, може ґрунтуватися на не усвідомлюваних глибинних переживаннях, про причини походження яких вона може не знати. Якщо додати до цього обмеженість засобів адекватної когнітивної обробки власного досвіду в дитини перших років життя, то можна говорити про те, що узагальнення, які вона робить при інтерпретації цього досвіду, можуть містити "когнітивні помилки" (А.Бек) або "іраціональні переконання" (А. Елліс) [7]. З одного боку, це може бути причиною формування таких варіантів ментальної моделі, що лежать в основі особистісної несвободи або залежності, з іншого, – "хибна" модель світу і себе в світі може бути змінена, трансформована при відтворенні здатності людини до адекватної інтерпретації свого досвіду. Останнє є одним із найважливіших завдань психотерапії та психологічного консультування.

У своєму аналізі феномена особистісної свободи ми використовуємо й концепцію психічної травми Р. Яноф-Бульмана, яка також базується на положеннях когнітивних підходів [14]. Автор виходить із того, що з раннього віку дитина починає структурувати власний досвід, створюючи глибинні переконання про *добррозичливість* і *справедливість* навколишнього світу, а також про *цінність* й *значущість* свого Я [5]. Наявні ці переконання забезпечують їй почуття власної невразливості, тобто впевненості в тому, що у світі їй ніщо не загрожує. Ментальна модель такої людини базується на так званих позитивних ілюзіях (ілюзії "невразливості", "контролю" та "нереалістичного оптимізму"), які проявляються в переоцінці ймовірності виникнення позитивних ситуацій й недооцінці ймовірності негативних. Позитивні ілюзії властиві більшості добре адаптованих людей (Тейлор; цит. за [5]).

В результаті переживання психічної травми базисні переконання, що стосуються позитивного образу світу й свого Я, руйнуються, і людина приходиться до розуміння, що існуюча раніше впевненість у власній захищеності й невразливості виявляється ілюзією, в результаті чого особистість потрапляє у стан дезінтеграції [14]. Навіть у випадку успішної посттравматичної реабілітації відновлення базисних переконань відбувається не повністю, а тільки до певного рівня, на

якому людина вже не вважає себе невразливою. Ментальна модель світу в людини, яка пережила психічну травму й успішно реабілітувалась, містить уявлення про доброзичливість і справедливість світу, про наявність у себе права вибору, але з поправкою на те, що так буває не завжди. Наявність у "до-травматичних" ментальних моделях дорослих людей базисних переконань про надійність світу сприяє успішному опануванню з посттравматичними переживаннями [5].

Відзначимо, що досвід відношень людини із "деструктивним" світом (переживання небезпеки, травмуючого впливу, байдужості, ворожнечі, насильства та ін.), надзвичайно важливий з погляду формування її внутрішньої свободи/несвободи. Характеристики світу, втілені в ментальній моделі людини, комплексно пов'язані з відповідними властивостями її образу Я, що входять у цю модель. Якщо світ бачиться людині домінантно-агресивним (загрозливим, здатним примушувати, підкоряти та ін.), то така людина найчастіше сприймає (або відчуває) себе як уразливу, змушену підкорятися, реагувати на втручання й вторгнення, тобто *не вільну*. Тому наявність у дитячому досвіді людини травматичних епізодів є істотним чинником, що перешкоджає формуванню її внутрішньої свободи. І навпаки, якщо світ спочатку сприймається як надійний (безпечний, доброзичливий і підтримуючий), то це є основою сприймання себе як *дє-здатного* суб'єкта. Якщо ж травматичні епізоди трапляються з дорослою людиною, то виникають труднощі, пов'язані зі збереженням уявлень про себе як про вільну особистість, здатну вибирати й визначати своє життя. Разом з тим, конструктивний спосіб опанування з посттравматичним стресом у дорослої людини, яка *має* та відчуття внутрішньої свободи до травматичного епізоду, може привести не тільки до відновлення позитивної моделі світу, але й до формування нової моделі себе як здатної переборювати складні обставини, вибирати до них конструктивне ставлення, знаходити новий *сенс* та ін. З іншого боку, якщо модель "надійного" світу не піддається більш-менш серйозним перевіркам, результатом яких людина могла б утвердитися у своїй здатності протистояти руйнівним впливам ззовні, то її стан внутрішньої свободи схожий на почуття зачарованості світом і собою в дитини, ще не спокушеної серйозними проблемами й випробуваннями.

Таким чином, наведений аналіз дозволяє розглядати особистісну свободу як феномен *сислового переживання певної своєї відношень зі світом, в основі якого лежить певна ментальна модель*. При цьому людина здатна феноменологічно переживати та проявляти свободу, якщо її ментальна модель містить такі складові:

1. Базисні переконання *про позитивні властивості світу і свого Я* ("Світ доброзичливий, безпечний, чутливий до моїх потреб", "Світ надійний", "Я маю цінність, значимість, я доречний у світі, вартий уваги, любові й підтримки"). Це життєва позиція "Я о'кей – о'кей" (Е. Берн), що у транзакційному аналізі розглядається як необхідна умова автономії. Зазначена складова ментальної моделі містить *імпліцитну позитивну емоційну оцінку* суб'єктом себе і світу, що надає базове відчуття надійності світу і відсутності загрози безпеки, якої суб'єкт (за його переконан-

ням) не міг би уникнути, а також уявлення про себе як про здатного адекватно й успішно діяти.

2. Переконання про те, що *інші люди і сам суб'єкт у рівній мірі мають право на самовизначення*. Це позиція захисту свого права на власний вибір й особисту відповідальність за свої дії і одночасно – невтручання в ті справи й події, які є сферою самовизначення й відповідальності інших людей (соціальних груп). По суті, це визнання себе й інших людей суб'єктами, здатними до самовизначення. С. Рубінштейн пов'язує це з поняттям *етичного* суб'єкта, а Ф. Перлз робить подібні переконання основою гештальт-підходу: "Я роблю своє, і ти робиш своє... Ти – це ти, а я – це я..." [7, с. 65]. Провідним смисловим акцентом цієї складової ментальної моделі є розуміння власної ідентичності й відповідальності, які базуються на усвідомленні психологічної межі, яка відокремлює Я від не-Я.

3. Переконання про *можливість і границі детермінуючого впливу світу на людину й людини на світ*. З одного боку, людина усвідомлює (або відчуває) свої можливості: "Я можу впливати на деякі процеси у світі; я можу створювати й вносити щось у навколишній світ, впливати на інших людей", "Я визначаю своє життя у світі, наповнюю його сенсом, реалізацією цінностей, досягненням цілей; смисли, цінності й цілі я можу вибирати". Усвідомлюючи свої можливості, людина одночасно оцінює межі свого впливу на світ, що втілюється в переконаннях про відповідальність. З іншого боку, людина усвідомлює, що зовнішні чинники й обставини можуть впливати на її життя, але теж до певної межі: те, що буде відбуватися з нею в результаті цього впливу, визначає вона. Є події й ситуації, які людина не вибирає, але вона обирає своє ставлення до них. Сміслові акценти цієї складової ментальної моделі розставлені в концепції В. Франкла, зокрема, в положеннях про "ноопсихічний антагонізм", "протистояння заданості" та "впертість духу" [9].

4. Переконання про *сутісний зв'язок, єдність людини і світу*. Це переконання, в яких людина усвідомлює себе частиною світу, що одночасно відображає в собі весь світ, переживання своєї причетності до буття світу. Це екзистенціальний аспект ментальної моделі (Р. Мей, І. Ялом, А. Маслоу), заснований на усвідомленні людиною власної окремоті й одночасно включеності у світ як ціле, внаслідок чого її кінцеве існування виявляється фрагментом у нескінченному бутті світу. Особистісна свобода постає тут як духовне самовизначення у ціннісному ставленні до світу, людей, себе, свого життя (Б. Братусь, В. Слободчиков, В. Франкл та ін.).

Наведена система переконань, за нашим припущенням, має ієрархічну будову, нижчий рівень якої складають базисні переконання першої групи, вищий – четвертої. Ми припускаємо також, що онтогенетичне формування всіх переконань відбувається у певній послідовності – від нижчого рівня до вищого, при цьому формування елементів кожного наступного рівня можливе лише за умови сформованості попереднього.

На нашу думку, наведена ментальна модель має і певні закономірності змістового розвитку. Так, формування переконань кожного наступного рівня може розглядатись як виникнення певного новоутворення, яке торкається світоглядних позицій особистості та її самосвідомості і переводить її на новий, більш висо-

кий рівень особистісної зрілості та інтегрованості. У зв'язку з цим, формування нових позицій і переконань спонукає особистість перевіряти валідність переконань попереднього рівня. При цьому вся система рухається в напрямку розвитку й удосконалення в тому випадку, коли після періодів певної дезінтеграції (сумнівів, внутрішніх суперечностей, напружених діалогів із собою та іншими людьми) особистість наповнює свої попередні переконання новим сенсом, починає осмислювати, відчувати їх по-новому.

Ще однією закономірністю розвитку цієї моделі є те,

що переконання кожного наступного рівня відбувається більш свідомо та рефлексивно, у порівнянні з попереднім, при цьому свідоме формування нових смислових позицій підвищує усвідомленість сформованих раніше.

Таким чином, наведений огляд дає можливість говорити про те, що *внутрішня свобода пов'язана з певною ментальною моделлю світу*, а зміст базисних переконань як когнітивних елементів ментальної моделі відображає ті "одиниці сенсу", що утворюють феномен внутрішньої свободи як смислове переживання особистістю своїх відношень зі світом, людьми і собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О. Балл. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984.
3. Выготский Л.С. Кризис семи лет. / Л.С. Выготский [собр. соч.: В 6 т.] – Т. 4. – М.: Педагогика, 1982. – С. 376 – 385.
4. Гуссерль Э. Феноменология. Статья в Британской энциклопедии / Э. Гуссерль // Логос. – 1991. – №1. – С. 12 – 21.
5. Калмыкова Е.С. Качество привязанности как фактор устойчивости к психической травме / Е.С. Калмыкова, М.А. Падун // Журнал практической психологии и психоанализа. Ежеквартальный научно-практический журнал электронных публикаций. – 2002. – №1 (март). – <http://psyjournal.ru>
6. Леонтьев Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д.А. Леонтьев // Психологический журнал. – Т. 21. – №1. – 2000.

Подано до редакції 15.02.10

У статті здійснюється аналіз феномена внутрішньої волі людини на основі положень когнітивної психології. Зміст феномена внутрішньої волі як значеннєвого переживання людиною своїх відносин зі

Ключові слова: внутрішня свобода, когнітивні процеси, самодетермінація.

В.А. Чернобровкина

КОГНИТИВНЫЕ ОСНОВЫ ФЕНОМЕНА ВНУТРЕННЕЙ СВОБОДЫ

РЕЗЮМЕ

світом розглядається в контексті базисних переконань - первинних когнітивних утворень, з яких складається її ментальна модель.

В статье осуществляется анализ феномена внутренней свободы человека на основе положений когнитивной психологии. Содержание феномена внутренней свободы как смыслового переживания челове-

Ключевые слова: внутренняя свобода, когнитивные процессы, самодетерминация.

V.A. Chernobrovkina

COGNITIVE BASES OF INTERNAL FREEDOM AS A PHENOMENON

РЕЗЮМЕ

ком своих отношений с миром рассматривается в контексте базисных убеждений - первичных когнитивных образований, из которых состоит его ментальная модель.

The article analyzes the phenomenon of human internal freedom on the basis of cognitive psychology positions. The contents of the phenomenon of internal freedom as person's

Keywords: internal freedom, cognitive processes, self-determination.

НАУКА І ОСВІТА

SCIENCE AND EDUCATION – НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ

ЛЮТИЙ, 2010

Науково-практичний журнал
Південного наукового
Центру НАПН України
Рік заснування – жовтень 1997
Виходить 1 раз на два місяці

Тематичний спецвипуск "Когнітивні процеси та творчість" проект доктора психологічних наук, професора С.М. Симоненко та кафедри педагогічної та вікової психології Інституту психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Редакційна колегія

О.Я. ЧЕБИКІН, д. психол. н., професор, академік НАПН України
(головний редактор),
А.М. БОГУШ, д. пед. н., професор, академік НАПН України
(заступник гол. редактора, педагогіка, методика),
І.М. БОГДАНОВА, д. пед. н., професор,
Л.К. ВЕЛИТЧЕНКО, д. психол. н., професор,
Н.Ф. КАЛІНА, д. психол. н., професор,
В.К. КАЛІН, д. психол. н., професор,
Е.Е. КАРПОВА, д. пед. н., професор,
З.Н. КУРЛЯНД, д. пед. н., професор,
А.Ф. ЛІНЕНКО, д. пед. н., професор,
Ю.Б. МАКСИМЕНКО, д. психол. н., професор,
Р.Ю. МАРТИНОВА, д. пед. н., чл.-кор. НАПН України,
О.П. САННІКОВА, д. психол. н., професор,
С.М. СИМОНЕНКО, д. психол. н., професор,
Л.А. СНІГУР, д. психол. н., професор,
М.П. ЧЕРКАСОВ, ст. наук. співробітник
(відповідальний секретар).

ББК 74я 54
Н34

УДК 37 (05) "54-02"

Журн. Науково-практичний.

Педагогіка і психологія.

Зареєстровано 11. 06. 1997 р. серія КВ № 2802

© Південний науковий Центр НАПН України, 2009

Рекомендовано до друку Вченою Радою
ПНЦ НАПН України 8.02.2010 р. (Пр. № 2).

Здано до набору 09.02.2010 р. Підп. до друку 19.02.2010.

Формат 70x108/16. Папір друк. №1.

Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 51,45. Ум. друк. арк. 48,5.

Наклад 150 прим. Зам. № 8.

Комп'ютерна верстка О.І. Кисельова

Редакція англійських текстів Г.В. Мельниченко

Видається за сприяння Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Адреса редакції: 65014 Одеса, вул. Пушкінська, 23.

Тел. 725-29-13 (головн. редактор, заст. головн. редактора; відповідальний секретар).

E-mail: NaukaIosvita2006@rambler.ru

